

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Кваліфікаційна робота

з теми: **«РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ КОЛЕКТИВНИХ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ»**

Виконала: здобувачка другого
(магістерського) рівня вищої освіти
PO1–M23z групи
спеціальності 013 Початкова освіта
Жеребецька (Демчук)
Олена Олександрівна

Керівник:
Московчук Людмила Миколаївна,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач

Рецензент:
Галаманжук Леся Людвигівна,
доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри теорії
та методик дошкільної освіти

Кам'янець-Подільський – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	11
1.1 Розвиток ідей щодо формування соціальних навичок особистості у працях видатних мислителів і педагогів минулого та сучасності.....	11
1.2 Сутність і структура поняття «соціальні навички учнів початкових класів».....	23
1.3 Колективні форми діяльності як засіб розвитку соціальних навичок молодших школярів.....	34
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	48
2.1 Методичні основи використання колективних форм і методів діяльності для розвитку соціальних навичок учнів початкових класів	48
2.2 Організація та перебіг формувального експерименту.....	62
2.3 Результати експериментальної роботи та їх інтерпретація.....	72
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ.....	90
Додаток А Діагностичний інструментарій оцінювання рівнів сформованості соціальних навичок молодших школярів	90
Додаток Б План-конспект експериментального заняття	92

ВСТУП

Розвиток соціальної компетентності стає актуальною метою освітнього середовища, на що вказують різноманітні тренінги, курси неформальної освіти, які набули останніми роками неабиякої популярності. У 2020 році експерти Всесвітнього економічного форуму оприлюднили звіт «Майбутні робочі місця – 2025». Документ визначає 4 категорії навичок, що будуть найбільш затребувані в майбутньому: навчальні, навички грамотності, соціальні та особисті. Дві категорії (соціальні та особисті) належать до компонентів соціальної компетентності.

Соціальна освітня галузь передбачає організацію різних форм взаємодії учнів початкових класів. Одним із завдань соціальної освітньої галузі є «... розвиток соціальних навичок молодших школярів щодо взаємодії і співпраці в різних видах діяльності» [59, с. 212]. Змістова лінія «Людина серед людей» передбачає набуття здобувачами початкової освіти знань і ціннісних орієнтацій про «стандарти поведінки в сім'ї, в суспільстві; моральні норми, навички співжиття і співпраці» [59, с. 213].

Умінням адаптуватися до життєвих ситуацій та визначати особисті цілі, виконуючи різні ролі й функції в колективі, має володіти кожна доросла людина. Українські вчені провели низку досліджень, які виявили, що формування цих та інших навичок соціальної компетентності починається ще в початковій школі.

Окремим фактом слід зауважити, що з потраплянням до шкільної атмосфери у дитини активно починають встановлюватися соціальні зв'язки та формуватися різні моделі поведінки й опанування різних соціальних ролей, розширюється соціальна атмосфера в цілому. Це стає ефективною умовою для формування навичок, пов'язаних із суспільною адаптацією та соціальним взаємозв'язком. Контролюючи процес формування навичок із самого початку, ми швидше наближаємося до результату, тобто до формування всебічно гармонійної особистості.

Проблема формування соціальних навичок в освітньому процесі порушується у роботах таких дослідників, як С. Ашер, Н. Бібік, В. Коваленко, Д. Губарєва, С. Елліот, Ф. Грешман, Л. Кулакова, Ю. Лимар, О. Матвієнко, О. Митник, Т. Піроженко, В. Слот, Л. Ткаченко, В. Харитонova, А. Шпеко та ін. Вчені по-різному трактують це поняття та обґрунтовують доцільність застосування різноманітних методів, технологій навчання для розвитку цих навичок.

Молодший шкільний вік – один із найважливіших етапів у розвитку особистості, її соціалізації та формуванні соціальної компетентності, оскільки важливою його особливістю є зміна соціальної позиції дитини, коли вона розширює і поглиблює систему відносин із навколишньою дійсністю. О. Митник зауважує: «Дослідження психологів демонструють, що в період із 6 до 10 років прояви емоційних переживань залишають відбиток на майбутньому житті особистості. Тобто досвід, який отримує дитина в цей період, стає фундаментальним для її морального компасу. Засвоєння соціальної інформації з акцентом на емоційну сферу дає змогу краще долати труднощі в житті й розставляти правильні пріоритети у своїх діях, збагачуючи й урізноманітнюючи власну скарбничку соціального досвіду» [46].

А. Шпеко доходить висновку, що «якщо не буде належного розвитку соціальних навичок в учнів початкової школи, то можуть виникнути неабиякі труднощі у визначенні свого місця в соціумі. Адже від рівня сформованості соціальних навичок залежить те, як дитина сприймає себе у світі, який соціальний статус отримує, як вона відчуває і розуміє свою роль та місце в суспільстві, вміння будувати соціокультурні взаємини, а також реакція на різні ситуації» [64].

О. Матвієнко акцентує увагу, що засвоєння морально-етичних норм не дорівнює їхньому практичному застосуванню: «Особистість знає та розуміє суспільні правила й норми, однак це не завжди зупиняє її від прояву асоціальної поведінки». Професорка переконана: «Щоб усвідомлено відтворювати знання морально-етичних норм і практично застосовувати навички, потрібно сформувати звички, які дадуть змогу подолати труднощі. Відтак не потрібні сила волі або

контроль: усе робиться автоматично. Під час формування звички важливий окремо виділений час для багаторазового повторювання. Закріпити звички, котрі відповідають морально-етичним нормам, і сформувати інтеріоризацію й екстеріоризацію, що розкриває дитячий потенціал та розуміння унікальності кожної живої істоти, дасть змогу методична робота» [46].

Аналіз наукових праць засвідчив, що розвиток соціальних навичок учнів початкових класів належить до важливих завдань початкової освіти. Водночас у практиці Нової української школи виявлено низку суперечностей між:

- вимогами Типової освітньої програми з соціальної освітньої галузі і низьким рівнем розвитку соціальних навичок учнів початкових класів;
- необхідністю систематичної роботи над формуванням соціальних навичок молодшого школяра та відсутністю спеціальної програми такого виховання.

Сучасна модернізація соціуму в Україні вимагає подальшого вивчення й постійного вдосконалення механізмів та шляхів формування соціальних навичок особистості. Тому темою нашого дослідження стало: **«Розвиток соціальних навичок молодших школярів засобами колективних форм діяльності»**.

Об'єкт дослідження – процес розвитку соціальних навичок учнів початкових класів у закладі загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – колективні форми й методи діяльності з розвитку соціальних навичок молодших школярів в освітньому процесі.

Мета дослідження – на основі теоретичного аналізу проблеми дослідження обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність колективних форм і методів у розвитку соціальних навичок молодших школярів.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити узагальнення розвитку ідей формування соціальних навичок особистості.
2. Теоретично обґрунтувати й уточнити сутність і структуру поняття «соціальні навички учнів початкових класів».
3. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості соціальних навичок молодших школярів.

4. Розкрити значення колективних форм діяльності у розвитку соціальних навичок здобувачів початкової освіти.

5. Виявити методичні основи використання колективних форм і методів діяльності для розвитку соціальних навичок молодших школярів.

6. Розробити програму розвитку соціальних навичок учнів початкових класів засобами колективних форм діяльності та експериментально перевірити її ефективність.

Гіпотеза дослідження є припущенням, що методично обґрунтоване цілеспрямоване використання колективних форм діяльності у виховній роботі початкової школи сприятиме розвитку соціальних навичок молодших школярів.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети, перевірки гіпотези на різних етапах дослідження використовувалися такі методи:

теоретичні – аналіз філософської, педагогічної, психологічної, соціально-педагогічної літератури з метою вивчення розвитку ідей щодо формування соціальних навичок особистості у працях видатних мислителів і педагогів минулого і сучасності; аналіз понятійно-термінологічного апарату дослідження; аналіз та узагальнення теоретичних положень і підходів вітчизняних і закордонних дослідників у сфері соціалізації молодших школярів; аналіз, синтез психологічної, педагогічної літератури з метою обґрунтування колективних форм діяльності з розвитку соціальних навичок молодших школярів; добір та структурування змісту навчального матеріалу, спрямованого на розвиток соціальних навичок молодших школярів засобами колективних форм діяльності; узагальнення теоретичних даних;

емпіричні – педагогічні спостереження, опитування (анкетування, бесіди) молодших школярів з метою виявлення рівня сформованості їх соціальних навичок; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і контрольний) для підтвердження ефективності розробленої програми розвитку соціальних навичок молодших школярів засобами колективних форм діяльності «Ми разом прямуємо до злагоди»; методи математичної статистики та

комп'ютерне опрацювання експериментальних даних для забезпечення достовірності отриманих результатів дослідження.

Теоретичне значення одержаних результатів дослідження:

- проаналізовано розвиток ідей щодо формування соціальних навичок особистості у працях видатних мислителів і педагогів минулого і сучасності;
- уточнено сутність і структуру поняття «соціальні навички учнів початкових класів», визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні сформованості соціальних навичок молодших школярів;
- розкрито значення колективних форм діяльності у розвитку соціальних навичок здобувачів початкової освіти;
- подальшого розвитку набули положення про організацію процесу формування соціальних навичок у молодших школярів засобами колективних форм діяльності.

Практична цінність дослідження полягає в тому, що розроблено й апробовано авторську експериментальну програму «Ми разом прямуємо до злагоди», орієнтовану на формування соціальних навичок молодших школярів засобами колективних форм діяльності.

Теоретичні та практичні результати дослідження можуть бути використані у підготовці та підвищенні кваліфікації вчителів початкових класів, для розроблення інформаційно-методичного забезпечення виховної роботи в умовах початкової школи.

Експериментальна база дослідження: Кам'янець-Подільський ліцей № 5 Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, результати дослідження обговорювалися під час виступів на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка (2023-2024, 2024-2025 н. рр.) і 12 конференціях: Наукова конференція студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2023-2024 н. р. (Кам'янець-Подільський, 2024 р.) – *«Особливості розвитку соціальних навичок в учнів початкових класів цифрового покоління»*; VII Всеукраїнська науково-

практична конференція «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» (14-15 березня 2024 року, м. Кам'янець-Подільський) – *«Роль колективних форм діяльності у розвитку комунікативних навичок здобувачів початкової освіти»*; X Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми наступності дошкільної та початкової освіти» (3-4 квітня 2024 р., м. Кам'янець-Подільський) – *«Проектна діяльність як засіб розвитку соціальних навичок дітей дошкільного та молодшого шкільного віку»*; Всеукраїнська науково-практична конференція «Початкова освіта в парадигмі Нової української школи: виклики часу» (Глухів, 25 квітня 2024 р.). – *«Сутність поняття «соціальні навички» у педагогічних дослідженнях»*; Всеукраїнська науково-практична конференція «Діяльнісний підхід у початковій освіті в реаліях сьогодення: виклики та перспективи освітньої реформи» (07 травня 2024 р., Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького) – *«Діяльнісний підхід у розвитку соціальних навичок дітей молодшого шкільного віку»*; Міжнародна науково-практична конференція «Професійна освіта в Україні та світі в умовах євроінтеграційних викликів і цивілізаційних змін XXI століття» (23 травня 2024 р, Університет Григорія Сковороди в Переяславі (у змішаному форматі), на базі Центру інноваційного навчання та трансферу технологій) – *«Розвиток соціальних навичок здобувачів освіти: світовий досвід»*; VII Всеукраїнська науково–практична онлайн-конференція з міжнародною участю «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти» (31 травня 2024 р., Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини) – *«Інноваційні форми роботи з формування соціальних навичок здобувачів освіти»*; III Всеукраїнська науково-практична конференція «Підготовка педагогів до професійної діяльності в умовах змішаного навчання» (28-29 травня 2024 р., Рівненський державний гуманітарний університет) – *«Формування соціальних навичок здобувачів освіти в умовах змішаного навчання»*; V Міжнародна науково-практична конференція «Україно моя вишивана: етнокультурний та освітньо-виховний потенціал української вишиванки», присвячена Всесвітньому дню

вишиванки (травень 2024 р.). – *«Формування соціальних навичок здобувачів початкової освіти засобами благодійних ярмарок вишиваних рушників та серветок»*; IV Всеукраїнська науково-практична конференція здобувачів вищої освіти й молодих вчених *«Дошкілля в сучасному освітньому просторі: досвід, інновації, перспективи»* (8 травня 2024 р., Кам'янець-Подільський) – *«Формування соціальних навичок старших дошкільників в умовах підготовки до навчання в початковій школі»*; Всеукраїнська науково-практична конференція *«Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи»* (Кам'янець-Подільський, 17-18 жовтня 2024 р.) – *Характерні особливості експериментальної програми розвитку соціальних навичок молодших школярів засобами колективних форм діяльності*; I Всеукраїнська науково-практична конференція здобувачів вищої освіти та молодих вчених *«Актуальні питання сучасної освіти в Україні: виклики та перспективи»* (Кам'янець-Подільський, 23-24 жовтня 2024 р.) – *Результати експериментального дослідження розвитку соціальних навичок молодших школярів засобами колективних форм діяльності*.

Публікації. Основний зміст кваліфікаційної роботи відображено у 2 публікаціях:

1) Демчук О. О. Розвиток ідей формування соціальних навичок молодших школярів в українській педагогіці. Збірник наукових праць студентів і магістрантів педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; педагогічний факультет ; [відпов. секр. Н.В. Бахмат]. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2024. Випуск XX. С. 93-96.

2) Московчук Л. М., Демчук О. О. Характерні особливості експериментальної програми розвитку соціальних навичок молодших школярів засобами колективних форм діяльності. Сучасні технології початкової освіти: реалії та перспективи. Збірник наукових праць. Випуск 11. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, педагогічний факультет, кафедра теорії та методик початкової освіти; редакційна колегія:

Бахмат Н.В., Гудима Н.В., Мелекєсцева Н.В. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2024. С. 151-157.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел (69 найменувань) і додатків.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та практичне розв'язання проблеми розвитку соціальних навичок молодших школярів засобами колективних форм діяльності. Результати проведеного дослідження дають підстави зробити такі висновки:

1. Проблема формування соціальних навичок особистості є актуальною з давніх давен та нараховує 8 етапів свого розвитку: *доцивілізаційний період* родоплемінного ладу (навички співжиття); *доба цивілізацій Стародавнього Сходу* (вплив релігійних вірувань і культів, підготовка до життя і праці людини, яка чітко і коротко висловлює свої думки, уміє терпіти негаразди, тримати удари долі та покійно працювати на державу); *доба Античності* (розвиток ораторських навичок, формуванню навичок доброчинності, відповідальності); *доба Середньовіччя* (V-XV ст.) (вплив християнської традиції, виховання духовних якостей людини, формування моральних навичок, навичок віри у Бога та дотримання Законів Божих, шанування влади і станової ієрархії, мужності, щедрості, навичок аскетизму, самообмеження гріховних, тілесних поривань); *доба Відродження і Реформації* (увага на плекання розуміння, розвиток мислення, підтримка підприємницьких ініціатив людини); *доба Нового часу XVII-XIX ст.* (формування не вчених, а ділових людей (джентльменів) з хорошими, аристократичними манерами поведінки); *доба Просвітництва* (виховання соціальних навичок на ідеях природного права, соціального договору, філантропізму та едукраціонізму, свободи, рівності, братерства); *Новітній час* кін. XIX-XXI ст. (пошуки ученими педагогами нових шляхів, підходів, концепцій у формуванні соціальних навичок із застосуванням аксіологічного, системного, антропологічного, синергетичного, дитиноцентрованого підходів, різних технологій).

2. Соціальні навички молодших школярів» – інтегративне, психологічне утворення, яке засновується на знаннях про соціальні правила і норми поведінки

(спілкування і взаємодію з іншими людьми), комунікацію, керування емоціями, особистісний розвиток та емоційно-ціннісному ставленні до оточуючих і соціальної взаємодії, що дозволяє в автоматичному режимі будувати ефективні стосунки із соціальним оточенням, досягати успіху в навчанні та суспільному житті. Процес формування соціальних навичок молодших школярів має передбачати таку організацію виховного процесу, яка спрямована на забезпечення всебічного розвитку і виховання особистості молодшого шкільного віку, готової до конструктивної взаємодії і соціально значимої діяльності, що надалі сприятиме набуттю учнями досвіду успішної соціальної взаємодії як в навчальній діяльності, так і в суспільному житті.

До складу соціальних навичок молодших школярів входить пізнавальний, емоційно-ціннісний, комунікативно-діяльнісний та рефлексивно-особистісний компоненти.

Найбільш важливими соціальними навичками є: комунікативні, співпереживання та співчуття, керування емоціями, тактовної поведінки, конструктивної взаємодії, самооцінювання та особистісного розвитку.

3. Колективні форми діяльності максимально впливають на соціальну активність учнів початкових класів, розкривають їх можливості, дозволяють перетворити навчання в цікаву і захоплюючу роботу, формують навички толерантної поведінки, виховують доброзичливе ставлення до інших, а також спонукають до набуття успішного соціального досвіду.

Використання комплексу колективних форм діяльності (навчальної взаємодії, колективної продуктивної праці, учнівського самоврядування, навчальних проєктів та театралізації) дозволяє створити продуктивну платформу для формування соціальних навичок молодших школярів.

4. Доцільність, різноманітність і методично грамотне використання колективних форм діяльності сприяє розвитку соціальних навичок молодших школярів, успішній учнівській соціалізації та набуттю суспільного досвіду. В процесі їх реалізації учні залучаються до спільної діяльності, є активними учасниками комунікації, обговорюють та виражають ті чи інші емоції,

розширюють знання про культурний досвід інших, вчать визначати передумови та способи вирішення конфліктів мирним способом, формують спільні цінності та поведінкові очікування, що забезпечують безпечне середовище для всіх, підтримують позитивний соціальний клімат у колективі.

5. Аналіз та оцінка результатів експериментальної роботи з формування соціальних навичок молодших школярів засобами колективних форм діяльності встановила наявність суттєвих позитивних зрушень у динаміці змін рівнів сформованості показників та критеріїв соціальних навичок молодших школярів у експериментальній групі. Так, на констатувальному етапі експерименту в досліджуваних ЕГ переважав низький рівень сформованості соціальних навичок, а після формувального експерименту у молодших школярів ЕГ переважає середній та високий рівні розвитку соціальних навичок за всіма компонентами.

Кількість респондентів, у яких діагностовано високий рівень сформованості соціальних навичок, в ЕГ зросла на 16,67%, в той час як в КГ на 6,67%, різниця між ЕГ та КГ складає 10%. Середній рівень розвитку збільшився на 16,67% в ЕГ та на 3,34% в групі молодших школярів, що не брали участь у формувальному експерименті, різниця між ЕГ та КГ становить 13,33%. Досліджуваних з низьким рівнем зменшилась на 10% в КГ, у ЕГ учнів з низьким рівнем взагалі не зафіксовано, різниця складає 23,33%.

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо вивчення досвіду вчителів початкових класів щодо розвитку соціальних навичок молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрощук І. Позаурочна предметно-перетворювальна діяльність майбутніх вчителів трудового навчання. *Сучасний вчитель трудового навчання та технологій: досвід та перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Рівне : О. Зень, 2016. С. 6-9.
2. Балакірєва В. А. Підготовка майбутніх учителів до організації трудового навчання учнів в освітньому процесі початкової школи : монографія. Одеса : «ФОП Бондаренко М. О.», 2020. 220 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості. Підручник. Київ : Либідь, 2006. 848 с.
4. Бех І. Д. Компонентна модель сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Вип. 21 (1). 2017. С. 6-20. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2017_21%281%29_3 (дата звернення: 16.01.2024).
5. Боровець О. В., Демчук М. В. Особливості формування соціальної компетентності молодших школярів. *Інноватика у вихованні*, 2017. № 5, С. 109-115.
6. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
7. Гетьманцева Н. Поняття і сутність праці як правової категорії. *Підприємництво, господарство і право*. № 7. 2016. С. 60-65.
8. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
9. Гончаров Н. К. К. Д. Ушинський – великий педагог-гуманіст (До 170-річчя з дня народження). Київ : «Знання», 1994. 56 с.
10. Губарєва Д. В. Соціальна компетентність в умовах сучасної початкової школи України. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і*

психологія». Педагогічні науки. 2020. № 1 (19). С. 27-32. Доступно: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2020/1/4.pdf> (дата звернення: 16.02.2024).

11. Данісіян А. Я. Виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до праці в умовах приватного навчального закладу : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Луганськ, 2012. 20 с.

12. Демченко О. Підготовка майбутніх педагогів до використання театральної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами: Європейський контекст. *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами* : збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Вінниця, 10-11 грудня 2020 р.). Випуск 3. Вінниця, 2020. С. 261-267.

13. Дістервег А. Вибрані педагогічні твори. Київ : Вища школа, 1986. С. 136-203.

14. Дьюї Дж. Школа майбутнього. Київ : Вища школа, 1992. 179 с.

15. Ельконін Д. Б. Вибрані психологічні твори. Київ, 1989. 560 с.

16. Енциклопедія освіти / головний ред. В. Г. Кремень ; Академія педагогічних наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

17. Завгородня Т. К. Історія педагогіки : навчально-методичний посібник /
Т. К. Завгородня, Л. М. Прокопів, І. В. Стражнікова. Івано-Франківськ, 2014. 160 с.

18. Зайченко І. В. Історія педагогіки. У двох книгах. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Видавничий дім «Слово», 2010. 624 с.

19. Коваленко В. В. Інформаційно-комунікаційні технології як засоби формування соціальної компетентності молодших школярів : посібник. Київ, 2017. 192 с.

20. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. Київ : Педагогіка, 1982. Т. 1. 656 с.

21. Конфуцій. Життя і його вчення. Історія політичних і правових вчень : хрестоматія / укл. проф., д-р. істор. наук Г. Г. Демиденко. Харків : Факт, 1999. С. 13-16.
22. Кузь В. Г. Українська козацька педагогіка і духовність. Умань, 1995. 116 с.
23. Кулакова Л. М. Формування соціальної компетентності молодших школярів в умовах освітньо-виховного процесу. *Проблеми педагогічної та вікової психології. Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Психологія», № 14, січень, 2022 р. С. 65-69.* Доступно: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/010_%D0%9A%D1%83%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0+%D0%9B%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%B0+%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%97%D0%B2%D0%BD%D0%B0_65-69.pdf (дата звернення: 16.02.2024).
24. Кулакова Л. Формування соціальної компетентності молодших школярів в умовах освітньо-виховного процесу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія, 2022. №14. С. 65-69.*
25. Левківський М. В. Історія педагогіки : підручник. Київ : Центр навч. літ-ри, 2003. 360 с.
26. Легін В. Б. Формування рефлексивних умінь навчальної діяльності молодших школярів у процесі проектної діяльності. *Педагогічні науки. Вип. 20. С. 117-121.*
27. Лемак Т. В., Петрище В. Ю. Психологу для роботи : дігностичні методики. Доступно: https://wp.nmc-pto.rv.ua/DOK/MZPsSl/Psyhologu_dla_roboty.pdf (дата звернення: 14.05.2024).
28. Лещенко М. Р. Формування соціальної компетентності молодших школярів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : посібник. Київ : Національна академія педагогічних наук України; Інститут інформаційних технологій і засобів навчання. 2017. С. 17.
29. Лободинська О. М., Гридчук О. Є. Формування соціальних навичок студентів: проблеми й перспективи. *Освітнянські проблеми вищої школи.*

Науковий вісник НЛТУ України. Вип. 3. № 3. Львів : Львівський НЛТУ, 2020. С. 116-121. Доступно: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2020/30_3/22.pd (дата звернення: 17.03.2024).

30. Матвієнко О., Митник О., Губарєва Д. Світ у гармонії : робочий зошит : у 2-х ч. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. Ч 1. 64 с.

31. Матвієнко О., Митник О., Губарєва Д. Світ у гармонії : робочий зошит : у 2-х ч. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. Ч 2. 56 с.

32. Михайлицька О. С. Театралізація як дієвий творчий засіб соціалізації особистості в особистісно орієнтованому освітньому середовищі : електронний збірник науково-методичних матеріалів конференції (Житомир, 15 травня 2019 р.). Житомир, 2019. Доступно: <https://conf.zipro.net.ua/?p=323> (дата звернення: 17.03.2024).

33. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 1998. 224 с.

34. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навч.-метод. посіб. / Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. : Київ : Видавництво «Алатон», 2019. 128 с.

35. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навч.-метод. посіб. / Гільберт Т. Г., Тарнавська С. С., Павич Н. М. Київ : Генеза, 2019. 256 с.

36. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 3-4 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навч.-метод. посіб. / Гільберг Т.Г., Тарнавська С. С., Хитра З. М., Павич Н. Київ : Генеза, 2020. 240 с.

37. Нова українська школа: організація позаурочної діяльності в початковій школі на засадах партнерської взаємодії учасників освітнього процесу : навч.-метод. посіб. / Н. І. Гущина, Т. Г. Орлова, Л. Г. Кондратова. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2021. 160 с.

38. Нова українська школа: формування соціальної компетентності учнів початкової школи : навч.-метод. посіб. / Лоліта Малініна. Київ : Грамота, 2021. 72 с.
39. Нова українська школа: формування у молодших школярів навичок конструктивного спілкування : навч.-метод. посіб. / Т. М. Костенко, К. С. Довгопола. Харків : Вид-во «Ранок», 2021. 176 с.
40. Організація проектної діяльності учнів у різновікових групах: методичні рекомендації / упор. Л. А. Присяжнюк. Вінниця : ВДПУ, 2008. 21 с.
41. Педагогічний словник / під ред. М. Д. Ярмаченка. Київ. 2001.
42. Песталоцці І. Г. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / під. ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларина. Київ : Вища школа, 1981. Т. 1. 336 с.
43. Пітерсі М. Маленькі сходишки : програма раннього втручання для дітей із затримкою розвитку. Самообслуговування та соціальні навички / М. Пітерсі, Р. Трелоар. Рівне : ОМНІ, 2008. Книга 7. 67 с.
44. Роттердамський Е. Хрестоматія з історії педагогіки : в 4 т. Т.1. : Античний світ. Середні віки. Початок Нового часу / уклад. І. В. Сवादковський. Київ : Держ. навч.-пед. вид-во, 1985. С. 127-128.
45. Савченко О. Я. Система міжпредметних завдань на уроках літературного читання : методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 104 с.
46. Світ у гармонії: соціальна компетентність у молодших школярів. Доступно: https://osvita.ua/school/method/82883/#google_vignette (дата звернення: 26.05.2024).
47. Сенека А. А. Листи до Луцилія. Київ : Наука, 1977. 383 с.
48. Сидорова О. С. Проектна діяльність як одна з основних технологій формування соціальної компетентності молодшого школяра на уроці іноземної мови. Пріоритетні наукові напрями : від теорії до практики. 2014. № 9. С. 78-83.
49. Скільський Д. Історія зарубіжної педагогіки : посібник. Київ : Смолоскип, 2011. 376 с.

50. Смагіна Т. М. Поняття та структура соціальної компетентності учнів як наукова проблема. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*, 2010. № 50. С. 138-142.

51. Смоляк П. О. Еволюція педагогічних ідей формування соціальних навичок особистості. Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. Серія : Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. №9 (103). С. 414-424.

52. Сопівник Р. В. Розвиток ідей соціального виховання у філософській і педагогічній традиції. Підготовка майбутніх соціальних працівників / соціальних педагогів до професійної діяльності : колективна монографія. Київ : «ЦП Комринт», 2016. С. 375-442

53. Соціалізація молодших школярів у взаємозв'язку урочної та позаурочної діяльності : метод. посіб. / Бібік Н. М. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 104 с.

54. Соціальна робота / соціальна педагогіка (понятійно-термінологічний словник) / під заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Етносфера, 1994. 119 с.

55. Стихун Н. В. Тенденції розвитку професійної майстерності вчителя засобами театрального мистецтва у практиці роботи сучасних вітчизняних шкіл. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 1-2. С. 212-226.

56. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні дітей. Київ : АПНУ, 2002. 106 с.

57. Сухомлинська О. В., Дічек Н. П., Самоплавська Т. О. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Київ, «Либідь». 2005. Книга перша X-XIX ст. 621 с.

58. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / упор. О. О. Любар. Київ : Знання, 2003. С. 526-540.

59. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1-2 класи. Київ : ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР+», 2018. 240 с.

60. Ткаченко В. А. Формування соціальних навичок у молодших школярів у закладі загальної середньої освіти : кваліфікаційна робота магістра

спеціальності 231 «Соціальна робота: соціальна педагогіка» / наук. керівник М. О. Гладиш. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 89 с. Доступно: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/4536/1/%D0%A2%D0%BA%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf> (дата звернення: 24.03.2024).

61. Шимановський М. М. Організація учнівського самоврядування у професійно-технічних навчальних закладах : методичні рекомендації. Київ : ПІТО НАПН України, 2016. (3 д. а.).

62. Шинкарук В. Д., Сопівник Р. В., Сопівник І. В. Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах. Київ : УП «Компринт», 2015. 256 с.

63. Шпеко А., Лимар Ю. Розвиток соціальних навичок молодших школярів шляхом залучення до театральної діяльності. Доступно: <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7577/1/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%BE%D0%BA%20%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%88%D0%B8%D1%85%20%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D1%80%D1%96%D0%B2%20%D1%88%D0%BB%D1%8F%D1%85%D0%BE%D0%BC%20%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B4%D0%BE%20%D1%82%D0%B5%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.pdf> (дата звернення: 11.02.2024).

64. Шпеко А. А. Форми і методи розвитку соціальних навичок молодших школярів. Інноваційна педагогіка. Випуск 34. Т. 1. 2021. С. 152-156 Доступно: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/34/part_1/30.pdf (дата звернення: 24.03.2024).

65. Штайнер Р. Виховання дитини з точки зору духовної науки / перекл. Д. Виноградова. Київ : Наїрі, 2016. 36 с.

66. Canney, C., Byrne, A. Evaluating circle time as a support to social skills development – reflections on a journey in school based research. *British Journal of Special Education*. 2006. № 33 (1). P. 19-24.
67. Elliott, S. N., Busse, R. T. Social skills assessment and intervention with children and adolescents. *School Psychology International*, 1991. № 12 (1-2). P. 63-83.
68. Jurevičienė, M., Kaffemanienė, I., Ruškus, J. Concept and structural components of social skills. *Education.Physical Training.Sport*. 2012. № 3 (86). P. 42-52.
69. Kennedy-Moore E. What are social skills? 2011.